

uppfattning att det är rätt att behandla personer som mindervärdiga därför att de anses vara mindervärdiga. Socialstyrelsen hävdar i sin undersökning att de intagna kvinnorna är andligt undermåliga och socialt mindervärdiga, något som de menar också framgår av deras yttre, och bekräftas av fotografierna.

Vi får också lära känna assistent Wisén. ”Assistenten” hade till uppgift att hjälpa de intagna kvinnorna till ett liv utanför anstalten. Under perioden juni 1922 till december 1923 skickade hon 171 skrivelser till privatpersoner och vädjade om hjälp med att anställa någon av de frigivna. Hon fick 98 svarsbrev, men inget resultat. Wisén ordnade ett bibliotek på anstalten, som innehöll 402 böcker, för de intagna, gav en kurs i engelska och ledde sångövningar, ordnade med gardiner och blommor – och hon läste högt bl.a. i Selma Lagerlöfs böcker. De internerade fick lov att handarbete under tiden. Varje onsdag höll hon bibelförklaringslektion. Hon delade inte Güllichs uppfattning att ”uteslutande sträng disciplin och järnhård behandling är den enda framkomliga vägen med dessa element”. Hon blev förlöjligad av utomstående för att hon ville att kvinnorna skulle behandlas ”välvilligt, rättrådigt och kärleksfullt, men samtidigt med allvar och bestämdhet”.

De frigivna kvinnorna skrev till henne och berättade hur det gick för dem och bad om råd och ibland också om ekonomisk hjälp. Wisén skrev tillbaka. Hon åkte t.o.m. och hälsade på några av kvinnorna i Stockholm, som blivit intagna på sjukhus för syfilis.

Författaren ger ”röst” åt många av de intagna kvinnorna genom att återge deras brevväxling med Assistenten. Breven avslöjar välskrivande, reflekterande, kännande unga kvinnor som försöker att leva upp till förväntningarna på dem att bli bättre människor. De uttrycker stor tacksamhet mot Assistenten och berättar om hur de bemöts och om sina svårigheter, utan att klaga, anklaga eller sentimentalisera. Breven uttrycker en uppriktig glädje över att någon bryr sig och ser dem samtidigt som oron inför framtiden lyser igenom.

Kära Assistenten! Hjärtligt Tack för brevet. Jag har läst det många gånger må Assistenten tro. Jag är frisk och känner mig glad över att vara fri. Min Mor är bara klen så hon är glad att ha mig hemma. Jag kom till St. Eriks [sjukhus] först och var där 4 veckor. Nog är jag tacksam och glad över att ej är fånge, men skall jag säga sanningen så känner jag inte någon verklig glädje och lycka över att vara till, ty en sådan som jag har Ingenting att vara glad över, alla förhoppningar

och drömmar, ’hur enkla de voro’ gå de om intet, allt går mig så emot. Dock kan jag ju värdera att få vara i fars och mors närhet, det är också det enda som ej tagits från mig. Jag älskar min lilla flicka och längtar att få se henne men jag får ej [...]. Jag begär inte att mina föräldrar skall kunna förlåta mig allt och hålla av mig som förr, men det känns så svårt att inte ha någon att förtro sig till, och som jag är förstörd av. Jag längtar efter en smula kärlek. Assistenten kanske förstår hur kallt förhållandet oss emellan nu är efter alla fängelse färder. Den dagen jag får brev från Assistenten igen blir jag mycket glad... Med vördnad och tillgivenhet, Klara.

Klaras erfarenhet av att inte längre vara älskad av sin familj, eller att ens få komma tillbaka hem, delar hon med flera av kvinnorna – av dem som har haft ett hem.

De flesta av kvinnorna blir inga samhällsnyttiga medborgare efter Landskrona. ”Alla dessa kvinnor släpar sig fram likt oljeskadade fåglar”, kan författaren konstatera med hjälp av fågelmetaforiken. Hennes slutsats blir att de som håller sig ovanför ytan ”det är de som hittar en man. En man som inte misshandlar eller utnyttjar dem. Oljan går aldrig tvätta bort. De lyfter inte”. Vid denna tid fanns det inte på kartan att en kvinna som suttit på Landskrona skulle kunna leva ensam och försörja sig själv och kanske även ett barn.

Hur det gick för Inga och Karin? Läs boken!

Inger Lövkrona, Lund

Folkhemmets rum 1–5. Kristina Lund (red.). Totalt 689 s., ill. Nordiska museets förlag, Stockholm 2013. ISBN 978-91-7108-534-4 (Tvättstugan), 978-91-7108-557-3 (Badrummet), 978-91-7108-556-6 (Vardagsrummet), 978-91-7108-558-0 (Sovrummet), 978-91-559-7 (Köket).

I fem behändiga små böcker manas fem betydelsefulla rum fram från folkhemsepokens glansdagar. Det är fem rum med olika funktion och mening men som samtidigt delar en historia. Rummen är badrummet, köket, sovrumbet, tvättstugan och vardagsrummet. Historien är den om hur folkhemmet som idé omsattes i praktik genom modern svensk välfärds- och bostadspolitik. Varje rum presenteras och analyseras i separata böcker författade av intendent, konstvetare och etnologer verksamma vid Nordiska museet och de består till lika

delar av bilder, fotografier, reklambilder, ritningar och text. Varje bok bjuder på medryckande läsning om hur politik, konst, arkitektur, utbildning och teknikutveckling vävs samman och bildar grund för hur människor ska få ett bättre liv.

Med start i sent 1800-tal skildrar varje bok hur de fem rummen blir socialpolitiska mål i sig. Genom att människor i stad och på landsbygd ges möjlighet att byta ut gamla och icke funktionella bostäder mot nya och genomtänkta får de inte bara ett bättre liv, familjestrukturen förändras också, liksom klasstänkandet. I flera av böckerna citeras de bevingade orden i Per Albin Hanssons Folkhemstal från 1928, om den goda människan i det goda jämlika samhället. Ett gott boende för en fattig är detsamma som ett gott boende för en rik, där är vi människor lika i ett klasslöst samhälle. Detta är emellertid också historien om att ”det goda” är inget som människor kan skapa själva utan för det behövs expertis och incitament från staten. Detta socialpolitiska projekt att förändra människors liv genom deras bostäder drevs igenom via en rad olika kanaler, där Svenska slöjdföreningen, Husmodersförbundet, HSB, studieförbund, tidsskrifter och hemutställningar samverkar med Hemmets forskningsinstitut, Kungliga bostadsstyrelsen och andra myndigheter.

Decennierna runt 1900-talets mitt bedrevs omfattande forskning, tester och mätningar som kartlade människors vardag in i minsta detalj. Beräkningar på hur människor sov, åt, lagade mat, umgicks och tvättade sig systematiserades sedan vid ingenjörers, arkitekters och formgivares arbetsbord med syfte att utforma det ultimata funktionella boendet. Till denna kunskap om människors vardagsliv kom samtida forskningsrön om hygien, hälsa och livsstil. Konst och arkitektur bidrog med nya inriktningar som gjorde upp med gamla och föråldrade sätt att leva, både osunda hierarkier mellan människor och osunda vanor och inredningar som återfanns i 1800-talets klassamhälle. Viktiga aktörer i detta samhällsbygge var flera enskilda arkitekter, forskare, debattörer, formgivare och politiker. Läsaren möter förutom Per Albin Hansson, inredaren och folkbildaren Lena Larsson, som var med och ordnade studiecirklar för unga par som skulle sätta bo, och Gunnar och Alva Myrdal, som i sina utredningar beskrev bostadsbrist, barnrikedom och en rad andra sociala problem. I böckerna får vi följa hur folkhemsperiodens ideal och sociala ingenjörskonst sammanföll med en tid då ekonomin gick starkt framåt i Sverige, vilket möjliggjorde ökad konsumtion och höjd levnadsstandard.

Böckerna ger oss historien om hur människor ska fostras och upplysas att leva på ett visst sätt, men också hur det pågår ständig förändring i visioner och ideal. I boken *Vardagsrummet. En plats för allt och alla*, författad av Maria Perers, Leif Wallin och Anna Womack, beskrivs en segdragen kamp från folkbildares och politikernas håll för att få människor att förstå betydelsen av vardagsrummet. För 1920- och 30-talens nytänkande formgivare, politiker och folkbildare var tanken att vardagsrummet skulle vara något annat än bondgårdarnas och de borgerliga hemmens finrum. Vardagsrummet skulle precis som namnet anger vara ett rum där familjen kunde samlas i vardagen och umgås, leka och utföra olika sysslor. I folkhemsperiodens nybyggda hus och lägenheter gjordes planlösningar som gav vardagsrummet en central plats i hemmet. Under rubriker som ”Rådgivning, normer och reformer” och ”Krav, mått och möbelfakta” beskriver bokens författare hur en ganska rigorös struktur byggs upp i syfte att reglera det goda boendet och dess användning. Samtidigt, mellan raderna, skrider de motspänstiga människorna fram, de som inte så lätt ändrar sina vanor bara för att man byter bostad. Just vardagsrummet som idé hade svårt att etablera sig och förblev länge ett oanvänt finrum, möblerat med otympliga bufféer och sittgrupper istället för den anpassade inredningsstil som formgivare skapat.

Det uppstod nästan en kamp: ”Propagandan mot finrummet var skoningslös: att låta ett rum stå oanvänt var slöseri eftersom hemmen ofta var små, att hålla sig med finrum beskrevs som frivillig trångboddhet” (s. 58). Arkitekter försökte göra planlösningar som omöjliggjorde stängda finrum. Bostadsvaneundersökningar från 1930-talet visar dock att finrummet levde kvar främst på landsbygden och där fanns det in i våra dagar. En anledning till det var den allt populärare gillestugan under 1960- och 70-talen, som blev familjernas och vännernas vardagliga umgängesplats. Därmed kunde vardagsrummet förbli ett stängt finrum. Skildringen av vardagsrummets historia, väcker många minnen till liv av mitt eget hem, men framför allt barndomskompisarnas, där jag ofta förundrades över just det mystiska vördnadsväckande finrummet som vi barn aldrig fick gå in i. Den viktigaste förändringen i vardagsrummets historia var tv:ns inträde, den kom att påverka rummets betydelse och hur det möblerades. Även här fanns det goda råd från experter: ”Hur man bäst möblerade framför tv:n var ett återkommande ämne i handböcker och tidningsartiklar” (s. 108). I bokens slut anas dock att även denna epok kanske är över i 2010-talets förändrade

umgängesmonster, där digitala och sociala medier allt mer tar plats.

I boken *Sovrummet. Bäddat för förändring* beskriver Anna Womack en del av 1900-talets historia som kanske borde utforskas mer, människors sovvanor eller snarare sovovnanor. I det sena 1800-talets trånga arbetarbostäder fanns inte plats för lyxen att ha ett helt rum till att bara sova i och de sovvanor som utvecklats där i form av ”mobila” sovplatser, som bäddades upp och ned varje morgon och kväll, följde med in i de nya funktionella bostäder som byggdes från 1930-talet och framåt. Trots folkbildning, råd och förmånliga statliga bostättningslån för unga höll gamla mönster och prioriteringar i sig. ”På bekostnad av bra bäddar, sängkläder och husgeråd användes lånen nästan alltid till ett matsalsmöblemang eller till en högt eftertraktad radio. Sänginköp hade särskilt låg status i bostättningssammanhang” (s. 50).

Parallellt med experternas råd om behovet av ett rum bara för sömn och vila utvecklades hygienfrågan både i form av standardmätt för den ultimata sovplatsen och med rekommendationer om att alla familjens sängkläder borde vädras varje dag. För detta, liksom för vanan att bädda undan sängen varje dag, behövdes tid, och det hade hemmafrun. Berättelsen om den funktionella goda bostaden är nämligen även berättelsen om kärnfamiljens framväxt och rollfördelningen mellan mannen som arbetar utanför hemmet och kvinnan som arbetar i hemmet.

Ett av de viktigaste rummen för denna nya kvinnliga roll, hemmafrun, var köket. I boken *Köket: Hemmets hjärta* beskriver Marianne Larsson kanske det rum som stod för flest uppmätningar och kartläggningar i bl.a. HFI:s, Hemmens forskningsinstitut, regi. Det funktionella köket var litet och sågs som ett laboratorium för tillagande av mat. Experterna tänkte sig att den snabbt växande matindustrins konserver och halvfabrikat skulle leda till att människor lagade mindre mat själva och att köket därmed inte behövde vara så stort. Köket, som idag kanske uppfattas som hemmets hjärta och som en viktig plats för umgänge, rationaliserades bort till en liten kokvrå med en intilliggande matplats där familjen kunde inta sina måltider. Återigen möter vi de bångstyriga människorna som inte fogar in sig i bostadsplanerarnas standarder. ”Med hjälp av den snålt tilltagna matvrån ville bostadsplanerarna försöka tvinga familjer att använda finrummet som vardagsrum, men intervjuerna visade att många familjer behöll finrummet och möblerade om matvrån till sovrums inför natten” (s. 70–71).

Svårast var det kanske att få människor att vänja sig

vid och uppskatta badrummet. I *Badrummet: Från balja till spa*, beskriver Kristina Lund badrummets historia. I denna bok, mer än de andra, ställs sambanden man såg mellan renlighet och ordning och människors moral och goda liv på sin spets. Med utgångspunkt i journalisten Ludvig ”Lubbe” Nordströms reportageserie *Lort-Sverige* (1938) visar Lund hur dålig hygien och smuts inte bara sågs som ett socialt problem utan även som ett moraliskt. Möjligheten att hålla sig ren blev också en klassfråga som särskilt socialdemokraterna drev på. Det är dock inte helt lätt att få människor att börja bada och duscha, men HSB med arkitekten Sven Wallander fann på råd: ”Medlemmarnas bristande intresse för badning bemötte HSB genom att sätta in wc i badrummet. Tanken var att när vederbörande väl satt där och blicken föll på badkaret skulle tanken på ett bad väckas” (s. 56).

Tvättmaskinen har ofta pekats ut som 1900-talets mest revolutionerande tekniska uppfinning eftersom den frigjorde framför allt kvinnlig arbetskraft. Före tvättmaskinens tid var tvätt ett tungt tidskrävande arbete som tog flera dagar i anspråk. Under folkhemmets era och byggboomen försågs bostäder även med tvättstugor och dessa var och är i de flesta fall gemensamma. Det handlade naturligtvis om att underlätta tvättandet, men också om större samhällliga vinster, vilket undersöktes i den statliga utredningen *Kollektiv tvätt 1947*. Kollektiva tvättstugor har gett upphov till olika lösningar för bokningar och användningsregler och till en ännu mer omfattande flora av individuella lösningar och synsätt. Boken *Tvättstugan: En svensk historia* av Kristina Lund rymmer bl.a. ett utförligt kapitel om just kommunikation i tvättstugan, främst i form av olika skriftliga meddelanden och kommentarer som nog de flesta läsare har erfarenhet av och känner igen.

Till skillnad från de andra rummen som skildras framstår tvättstugan som ett ganska osexigt rum där inredare och formgivare inte har haft så stort inflytande. Hela folkhemsepoken och bostadspolitiken omgärdades annars av estetiska förtecken i termer av funktionalism. Denna estetiska riktning lanserades i samband med Stockholmsutställningen 1930 och lade då grunden för en inredningsetetik som har fortsatt in på 2010-talet.

Samtliga böcker avslutas med att författarna fortsätter förbi folkhemsepoken in i 1960- och 70-talen med dess förändrade politiska och ekonomiska läge, då kritik mot massproduktion, konsumtion och föråldrade könsroller växte och påverkade bostädernas utveckling och rummens betydelser. Under 1990-talet avreglerades krav på

standardmått och bostadsregler som byggts upp under decennier och öppnade för mer frihet. Kök, sovrum, badrum och vardagsrum har sedan i olika omgångar utgjort föremål för trender och lyxiga lösningar. Det är väl egentligen bara tvättstugan som vi fortfarande väntar på att den ska bli föremål för inredningsarkitekters och livsstilsmagasins intresse.

Böckerna är väljorda och bildmaterialet mycket generöst. Den enda invändningen jag har mot böckerna är det överlapp i historieberättandet som blir när de utgår från samma historiska period, samma dokument och återgivningar. Därför är rekommendationen att inte sträckläsa böckerna och att inte fastna i det som upprepas dem emellan utan istället ge sig hän åt den speciella roll som varje rum har spelat i folkhemsprojektets danande av den moderna människans goda liv.

Kristina Gustafsson, Växjö

Sten-Åke Stenberg: *Född 1953. Folkhemsbarn i forskarfokus*. Boréa Bokförlag, Umeå 2013. 278 s., ill. ISBN 978-91-89140-83-7.

Författaren, professorn i sociologi Sten-Åke Stenberg vid Institutet för social forskning (SOFI), är själv född 1953. Metropolit var nära knutet till utvecklandet av den nordiska välfärdsstaten efter andra världskriget. Projektet skulle följa människor från barndomen tills de blev vuxna. Den övergripande frågan var varför vissa klarar sig bättre än andra. Metropolitprojektet inleddes i en tid av utvecklingsoptimism. I den andan uppstod idén om ett stort gemensamt nordiskt forskningsprojekt. Den norske historikern och sedermera sociologen Kaare Svalastoga väckte idén i slutet på 1950-talet. Efter kriget hade han lämnat Norge och blivit doktor i sociologi i USA och därefter verksam i Köpenhamn. Alla nordiska länder kontaktades, men Finland kom aldrig igång med projektet. Våren 1961 skrev Svalastoga ett forskningsprogram.

Ganska snart uppstod kritik mot projektet. I Norge väcktes en debatt om personlig integritet i samband med att forskarna begärde utdrag ur skolregistret utan att föräldrarna hade tillfrågats. I Danmark startade studenter och lärare vid Köpenhamns universitet 1970 den marxistiskt inriktade tidskriften *Kurasje*. De ansåg att Metropolit var en forskning som upprätthöll den rådande maktfördelningen i samhället. De danska forskarna fick allt mindre ekonomiska möjligheter att genomföra projektet. I början av 1980-talet överflyt-

tades forskningen till ett privat forskningsinstitut och samtidigt uppmärksammades projektet i medierna och kritiserades för att man byggde upp hemliga register. Frågan om projektets fortbestånd blev akut i mitten på 1990-talet. Genom initiativ från socialmedicinska forskare återfördes projektet till Köpenhamns universitet 2001. Forskningen har därefter åter tagit fart och källmaterialet har uppdaterats.

Metropolit i Sverige skulle undersöka alla barn födda 1953 och som bodde i Stockholmsområdet i november 1963. Insamlandet av data inleddes 1966 med en enkät till samtliga barn och kallades för Skolundersökningen. Två år senare genomfördes Familjeundersökningen. 1985 genomfördes den tredje enkäten i samarbete med Sveriges Radios publikundersökningar och kallades Fritidsundersökningen.

Skolundersökningen stöddes av flertalet myndigheter och organisationer. Familjeundersökningen kom däremot att ifrågasättas i medierna eftersom informationen till barnens mammor var otydlig. I slutet på 1960-talet ansågs frågor om sex och samliv vara kränkande.

Mot slutet av 1960-talet och början av 1970-talet märktes en växande oro bland allmänheten och medierna för hur datorer kunde användas. Datainspektionen inrättades 1973 och Sverige fick som första land i världen en datalagsstiftning. Medan de tekniska begränsningarna att samköra olika datasystem undanröjdes successivt skärptes reglerna för att skydda den personliga integriteten.

Datainspektionen och datalagen skapade stor oro bland empiriskt inriktade samhällsforskare. Forskarna och Datainspektionen var oense om hur den personliga integriteten skulle hanteras. Forskarna ville att regelverket inte skulle gälla forskning eftersom det hindrade projekt som Metropolit. Vissa forskare ansåg, att om känsliga frågor togs bort ur enkäterna så kunde det leda till att samhällskritik inte blev uppmärksam. Lagstiftningen skyddade maktens intressen.

Det var samkörningen av olika register som kritiserades och att de undersökta medborgarna inte blev informerade. Sten-Åke Stenberg undrar varför just forskarna utpekades som ett hot fastän informationen hämtades ur myndigheternas register. På den tiden ansågs datorer höra samman med kontrollen av medborgarna. Datainspektionen gav 1981 tillstånd för att komplettera datauppgifterna under förutsättning att de registrerade informerades och att registren avidentifierades.

Dagens Nyheter utlöste Metropolitdebatten 1986 genom att presentera det som ett hemligt dataregister